

A FELVIDÉK: A TÁJ ÉS A TÖRTÉNELEM

AHUSZADIK SZÁZAD túlságos politikai és szellemi centralizációja sorra elmosta az egyes magyar vidékek külön életét. Múltjuk és jellegzetességük mindjobban elhalványodott Budapest tegnapi fénye mögött. Vidékeink, amelyek évszázadokon hordozták a magyar politikai és szellemi gondolatokat, mind „sötétebbekké“ váltak s tudatuk mindjobban elhalványodott egy hagyománytalanul és gyökértelenül felnevelt középponti tudat mögött. A régi, szűkebb táji és emberi közösségek és kötöttségek sorra felbomlottak s talán nem utolsósorban az 1918-ra eljött nagy veszedelmek egyik oka is éppen ez volt: az öntudatlanná vált, túlságosan is a központtól függő vidék önmagában már többé képtelen volt minden ellenállásra, a védelemhez s az új szervezéshez szükséges erők és gondolatok termelésére. Mindent a középponttól vártak e hulló korszak magyarjai és mikor a középpont belülről elrothadt — talán nem utolsó sorban azért is, mert hiányzott belőle minden vidéki egészség, közvetlenség, természetes ösztön és történelmi gyökerezettség —, a magyar peremvidékek, levágatva az ország törzséről, soká ájultan és tehetetlenül feküdtek az idegen önkény, a Kárpátok medencéjébe betörő és a régi történelmi Magyarországot szétbontó, a magyartól merőben eltérő politikai akaratok kész zsákmányaként.

Sehol sem volt ez az ájultság és kiszolgáltatottság nagyobb, mint éppen a Felvidéken s talán éppen azért is volt ez így, mert ennek a tájnak a régi külön közösségi szellemét bontotta meg legelőbb a Budapestről gáttalanul odaömlő központosítás, s egy magyar táj sem fogadta készségesebb naivitással ezt a központosítást, mint éppen a Felvidék. A táj és a történelem kapcsolata ezt a folyamatot kétségtelenül elő is mozdította, szemben Erdéllyel, amely mindig más vidék volt, elkülönültebb, zártabb és befejezettebb önmagában. Erdély külön kisebb közösségét már a hegyek védő és lezáró alkata is mássá formálta s ember és történelem csak követte a külön táji alkat parancsait. Erdély határozott zártságával szemben a Felvidék nyitott táj. A Kárpátok északi pereme többé-kevésbé keményen ellenállott soká az északi lengyel és az északnyugati cseh határoknak, melyeknek mindig meg kellett küzdeniük a hegyek ellenállásával, míg el tudtak érkezni errefelé. De délre annál nyitottabb ez a vidék; a hegyek délre tárnak szelíden és hívogatóan s a gyors és hideg folyók délre futamodnak a megtáruuló völgyek között, az egyre jobban ellágyuló hegyek dél

elé mindjobban elsimuló hullámzásai nyomán, önmagában közép-ponttalan, hosszan elnyúló ez a táj; s ha szinte minden nagyobb folyó völgy, minden völgykatlan kisebb-nagyobb táji, politikai vagy emberi közösséget alkot, ezek a külön közösségek önmagukban mind erőtlenekek, mind délről vették erejüket és értelmüket. Ha a hegyvidék természetszerűleg bőségesen teremtette meg védőn és oltalmazón a külön közösségi életet itt is, ez a külön közösségi élet sosem lehetett olyan, mint Erdélyben; hiányzott hozzá a külön táji zártság és az ebből a zártságból eredő öntudat, s mert a Felvidék mindig elsősorban is Magyarország volt politikailag, hiányzott a külön táji tudat és a külön emberséget megerősítő politikai gondolat is.

Ha a huszadik század elejére kiteljesedő központosítás alaposan megingatta is a régi erdélyi történeti és közösségi szellem erejét, úgyhogy Erdélyben is súlyos válságok között kellett a leszakadásnak és új öntudatosodásnak bekövetkeznie, mégis Erdélyben mindig ott volt az emberek fölött és az emberek szívében a régi nagy történeti múlt gondolata. A Felvidék embereiben ez a külön tudat teljességgel hiányzott, aminek magyarázata éppen az, hogy a Felvidék mindig Magyarország volt, — nemcsak olyan értelemben, hogy egy évezreden át e földön sosem támadhatott a középponti Magyarországtól eltérő semmiféle új politikai alakulás, de azért is, mert a Felvidék volt az a táj, amely szinte két nehéz és nagy évszázadon át, a török korban, fenntartotta saját szűk, külön területén az egyetemes, középponti, királyi Magyarországot és a véle kapcsolatos egyetemes magyar gondolatot. A nagy történelmi küzdelem emléke sosem halványodott úgy el teljesen, hogy a Felvidék emberei ne emlékeztek volna halványan erre az egyetemes, önátadó, önfeláldozó hivatásra. A török kor után a békés tizenharmadik század jött el s ekkor még mindig a Felvidék Magyarország legszebb, legműveltebb, legerősebb földje. Csak a tizenkilencedik század halványítja el mindjobban a Felvidék régi nagy szerepét. A felnövekedett, megújult központi magyarság mögött most halkán háttérbe kellett vonulnia a Felvidéknek. A kor nem kedvezett neki többé. A központosítás sorra felbontotta a régi emberi és táji közösségeket s a kor szelleme a magyar nemzetiséget és államiságot azonosította a magyarnyelvűséggel.

A Felvidék mérhetetlen magyar történeti tragédiájának gyökere éppen ez. Olyan föld volt, amelynek egyetemes magyar tudata nem volt népi és nem volt nyelvi jellegű, de elsősorban is eszmei és történeti; a sokban idegen népiségi elem természetesen nem is nyújthatott módot olyan értelmű népi és nyelvi magyarságra, mint amilyen volt a középponti Magyarország, vagy Erdély közvetlen és ősi magyarsága. Nem véletlen, hogy a tizenharmadik század eleji szlovák eredetű nagy tudóstól, Bél Mátyástól kezdve máig éppen a Felvidék a talaja az ú. n. „hungarus“ gondolatnak, amely túl a nyelvi és népi mélységeken a nemzetiségi dilemma megoldására ilyen egyetemes és békéltető megoldásokat keres. De az új népi és nyelvi közösség örök kifejezéséhez, az irodalomhoz a Felvidék keveset adhatott hozzá s kissé hátrányultan kell minden nagy történeti öröksége mellett is hátrápnia az őseredetű „tősgyökeres“ Erdély vagy az Alföld mögött.

Mikor Babits Mihály egy megrendítő tanulmányában a magyar irodalom európai és emberi jellegzetességeit kutatva, elérkezik addig, hogy tájak szerint mutassa meg irodalmunk szellemi gyökérzetét, a Felvidéket a maga kevert népességével kissé jelentéktelenebb és jellegtelenebb tájnak találja a magyar tájak között, mint az ősi Erdélyt, a mély és termő Alföldet és a szívének olyan kedves, kék Dunántúlt. S ez a felismerés, ha fájdalmas is, a népi-nemzeti ideológia szerint nem is oktalan. De még ebben a korban is, mikor a mindenütt a központosítás mellett fölemelkedő népi-nemzeti magyar ideológia nyomán a kevert Felvidéknek szerepe halványabb és sorsa szerényebb, még most is abban találta a Felvidék mint táj és mint emberség a maga hivatását, hogy minél odaadóbban, minél egyetemesebben magyar legyen. Egy magyar táj sem fogadta soha szívesebben és talán kritikátlanabban is a középpont, Budapest, a társadalmi, politikai és szellemi centralizáció törekvéseit, amiben kétségtelenül ott van a nyoma még annak a kornak, mikor a Felvidék és a felvidéki ember hordozta Magyarországot; egy magyar táj sem bontotta le nagyobb bizalommal s a középpontban való nagyobb hittel régi közösségi életének kereteit; egy magyar táj sem volt talán jobb fogyasztója és méltánylója a tizenkilencedik századbeli kultúra és politikai közszellem termékeinek. Itt a régi egyetemességi hivatás mellett kétségtelenül ott volt a hátramaradottság keserű tudata is; a ma már nem egyszer különösen ható, mutogatós és szónokias későbbi felvidéki magyarokodás mögött ott lappangott a táj és az ember szégyene is a többi magyar tájakkal szemben: hogy a Felvidék nem magyar vidék, de idegen népiséggel kevert terület; szükséges volt tehát a magyarság minél teljesebb és mutatósabb bizonyítása. A kor iránya itt is tisztán megfigyelhető; a tizenkilencedik század elejének tisztult és magas eszméi után a nemes történeti környezetben kissé különösen hatnak a hanyatló kor második felének gyökértelen, importált politikai frázisai s még különösebben az öreg, emlékeztető hegyek, komoly régi templomok és nemesházak között a huszadik század talmi, felelőtlen, gyökértelen, magyartalan közszellemének lecsapódásai. Kétségtelenül a szép környezet, a megfoghatatlan varázslatokkal teli történeti és természeti táj még így is megszépítette és meg-nemesítette e hanyatló korszak hatásait. A régi múlt emberi öröksége egészen 1918-ig ingathatlanul állott; széles Magyarországon, úgy találja a mai szemlélő, a Felvidéken uralkodtak a legfinomabb s legszebb társadalmi formák és szokások, amelyek mögött mindig mélységes és méltányos emberi tartalom, öröklött és öntudatlan lelki kultúra állott oltalmazón s óvta őket, hogy gyökértelen és hideg konvencióvá ne váljanak; a Felvidéken volt a legmelegebb és legoda-adóbb a családi élet, amely emberi örök elemeken túl egyben mély tradíciókból is táplálkozott; a felvidéki ember önmagában véve is értékes és szép történeti tradíciók és értékek, jellegzetességek és különös-ségek, különcségek, érdekességek sajátos vegyülete s mindenestre különleges színt és formát jelentett Nagy-Magyarország emberei között; erénye lett legyen akár a szorgalom, a szolidaritás, a munka és a lelkiismeretesség, akár meg a régi úri kedvesség és szelíd léhaság, nem

volt semmiképpen sem a legértéktelebb és legjelentéktelenebb típus Nagy-Magyarország emberei között. 1918 után éppen ezért olyan a Felvidék, mint valami óriási romterület; nem a szó szorosabb értelmében az, de emberi s lelki értelemben feltétlenül. Még állanak a régi városok, amelyek 1918-ig még mindig a legműveltebb és legmagasabb szintű magyar polgári lét otthonai voltak, és még állanak az öreg vidéki házak, kúriák, kastélyok, melyek még pusztulásukban is nem egyszer a környék jobb szellemének és műveltségének voltak tűzhelyei, kiröpitő fészkei. Mégis rommezővé váltak a Felvidék tájai; összetört és meggyötört emberek tanyája ez a föld, éppen mert értelmét és létét a széthullott magyar egyetemességben találta meg s végtelen számára a csalódás, hogy ez a közösség, az egyetemesség széttört. Ez a föld nem volt Erdély, hogy kissé önzően is, ápolt volna valami külön közösséget és külön szellemet; nem: a Felvidék éppen abban lelte hivatását és értelmét, hogy a magyar egyetemességnek adta oda fenntartás nélkül önmagát. Ez kétségkívül nagy erénye volt, de egyben veszte is és tragikumának oka. Hiszen a tizenkilencedik században, mikor a népi-nyelvi alapelv lett a nemzetiség és a politikai öntudat lényege, a Felvidék mint magyar táj és a felvidéki ember mint magyar ember ezzel az egyetemes odaadással csak menekülni akart a végzet elől, amely már egyre érezhetőbben rengette, romlasztotta alatta az ősi történeti földet, amely kevert, idegen néppel volt teli. S egyben ez az egyetemességi odaadás, ez a budapesti — középponti — magyar függőség volt aztán az oka annak is, hogy 1918-ban ez az odaadó, önátadó vidék olyan elhagyottan, kifosztottan hevert s teljesen széthullottak csak az egyetemes magyar közösséget ápoló, de saját szűkebb közösségüket elhanyagoló emberei.

Ennek a széthullottságnak okai között kétségtelenül a legnagyobb volt, hogy azok a népi alapok, amelyek Erdélyt az új magyar tudatnak olyan döntő tényezőjévé teheték, itt töredezve voltak jelen. A trianoni rendezés a Magyarország testébe belevágó határokkal teremtett ugyan egy új „szlovenszkói“ magyarságot. De ennek a magyarságnak „szlovenszkói, felvidéki“ léte nagyon is kérdéses. Ezt a peremmagyarságot, mely ott lakott a csehszlovák köztársaság déli peremén a maga sűrű és zárt népi tömegeivel, nem élete, múltja, hagyománya tette „felvidékivé“, „szlovenszkóivá“, hanem a történeti végzet s 1918 tehetetlensége. Ez a peremmagyarság csak mai sorsában lett egységes, de egymáshoz kezdetben kevés közük volt e hosszú csík lakóinak. A régibb magyar tudatban ezek a tájak nem is voltak „Felvidék“. Ha a „Felvidék“ szó használatának nagyon is bizonytalan, körülhatárolatlan nyomait és részleteit keressük, nagyjából azt állapíthatjuk meg, hogy ott kezdődött az igazi „Felvidék“, ahol megkezdődtek a hegyek és ahol a természeti tájon a szlovák népiség jellege lett uralkodó. Ez a külön, szűkebb és természetibb, igazabb értelemben vett „Felvidék“ pedig merőben különbözött a mai dél-csehszlovákiai magyar peremterületektől. Komárom, Érsekújvár csak a mostani viszonyok szerint jelentenek „Szlovenszkót“, „Felvidéket“, de nem a táj alkata és lakóik szükséglete szerint; míg például Rimaszombat, avagy Losonc, Rozsnyó már a természet, történet szerint is sokkal inkább voltak „Fel-

vidék“, mint az előbbi városok és területeik. Kassa már „Felvidék“ volt s régi képek fölött a szép, büszke felírás: „Cassovia, Hungáriáé Superioris Civitas“ már nem csupán a török elleni védelmet teljesítő ú. n. felsőmagyarországi kapitányság székhelyét jelentette (szemben a „bányavárosokat“ jelentő ú. n. alsómagyarországi kapitánysággal, amely két szóhasználat már önmagában is igen világosan enged utalni a „Felvidék“ régi fogalmának ingatagságára), de jelentett egyben egy valóban „felvidéki“ várost is, amelyet már nagy hegyek öveznek s amely mögött sötét, komoly völgyek kezdődnek, északra szép kis városokkal, keletre meg a rutén fatemplomok külön titokzatos, ismeretlen világával. De Pozsonyt illetően már szintén bizonytalan volt a „Felvidék“ szó használata. Ez a város magasan és fényesen lebegett régi fényének és eleganciájának nem szűnő ragyogásában nemcsak Liptóig, Arváig bezárólag a nyugati Felvidék felett (s itt érdekes megemlíteni, Pozsony milyen kevésbé hatott már a keleti Felvidékre, pl. Szepességre, Sárosra, Gömörre, mely sokkal odaadóbban hajlott Budapest hívására, mint a nyugati Felvidék; ez megoszlott Budapest, Pozsony és Bécs vonzása között), de egyben érezte hatását Nyugat-Magyarország, a Dunántúl felé is folytonosan; s ha a mai német közgondolkodás Pozsonyt nem egyszer úgy tekinti, mint amely a német Burgenlandból szakított ki és amely ennek természetes középpontja, így ezzel a maga saját nyelvén csak kifejezést ad Pozsony országokközötti külön, fölényes, túlságosan is felsőbbes helyzetének.

A mai „felvidéki“, „szlovenszkói“ peremmagyarság élete szálai-
val nem is annyira a hegyvidék, az igazi, természetes Felvidék felé fogózik, inkább mindenestül a déli, középponti magyarság részese. Az államfordulat közelebb hozta egymáshoz a síkságot és a hegyet s ha már elébb is kétségtelenül hatott itt a hegyek közelsége szellemileg és gazdaságilag, e peremmagyarság élettörvényei és alkatelemei mégsem változtak azóta sem lényegesen. A hegyekről, ahol a szlovák nép lakik, lassan ide, erre a déli magyar peremre szivárogtak alá a cseh-szlovák nacionalista előretörés elől a magyar életnyilvánulások. S így történt az, hogy míg a régi történeti magyar középpontok tompa és tehetetlen süppedtségbe dermedtek s szép utcáikon egyre haldokol a magyar szó s házaikban egyre inkább kihálnak népi utánpótlás nélkül a magyar családok, addig ez a peremvidék a maga magyar népiségében fejlődött, megerősödött, emberileg, nemzetileg és szociálisan öntudatosodott. De egysége és külön alkata így sincsen; ez az egység csak a mesterséges csehszlovák határok által létezik s rögtön széthull, ha újra helyreáll a közösség azzal a magyar középponttal, ahonnan a dél-csehszlovákiai magyar perem kiszakított. Hiszen egy pillantásra is nyilvánvalók a különbségek és az egyes városok, vidékek egymástól különböző, de az egyetemes magyarsággal összefüggő alkata. Komárom a dunai-dunántúli magyar népi lét és kultúrkör részese. Ha valaha kereskedelme, hajózása által messze terjedt is e város hatása, éppen a Felvidék volt az, amellyel aránylag a legkevesebbet érintkezett. Nem is véletlen a kép, amelyet róla Jókai hagyott reánk; ha ez a város mélyen magyar népiségű, mégis hivatása folytán kivált és külön élt, külön

magasságokban a többi környező magyar parasztváros fölött s a Duna útján sok elemet foglalt össze önmagában. Ember és környezet viszonyát keressük? — nos, talán Jókai lebegő fantáziája, gyors röpte és számtalan színe nem is lehetne e messzitekintő, gazdag régi Komárom nélkül. A dunai kéklő párák beszövik a látóhatárt s mintha Jókai is ilyen fátylakon át, ilyen lebegőn látta volna a világot; ilyen szépítő ködök között rándult ki minduntalan a Felvidékre is. Nem oktanul vette észre már idézett tanulmányában Babits Mihály: Jókai milyen kevéssé a Felvidék írója, aki csak a külső színeket, külső vonásokat, a külső ragyogást keresi és szereti. Mégis: ha a felvidéki múlt és föld érintésekor úgy érezzük, Jókai milyen kevéssé is fejezte ki azt a kimondhatatlan mélységet és sorsszerűséget, tragikus problematikát, amelyet a Felvidék kínál és jelent—talán mert idegen is volt ez a dunai ember a sötét hegyek árnyai között —, nevét mégsem lehet hálátlanul említenünk. Mert a Felvidék történetének színeit, gazdagságát, bonyolultságát és szépségét mégis csak Jókai dús megelevenítő, mesélő ereje mutatta meg a szélesebb magyarságnak éppen akkor, midőn az már hajlandó volt elfeledni a Felvidék évszázados áldozatait. A kép, amelyet Jókai a Felvidékről ad, kétségkívül külsőleges és távoli. De mégis közvetíti a Felvidéket az egyetemes magyarság, a közép-ponti magyarság felé, amely Petőfivel gyakran ismételtette, kissé könnyelműn is, a nehéz idők, politikai veszedelmek kezdetekor, nem fontolván meg, a Kárpátok birtoka mennyire záloga a magyar létnek és biztonságának: „Mit nekem te, zordon Kárpátoknak—Fenyvesekkel vadregényes tája ...“ Később, a hetvenes években, nem is oktanul vetette szemére Petőfinek egy aggódó és haragos felvidéki magyar, a magyarosítás lázában égő Grünwald Béla, ezt a nemtörődömséget, ahogy a magyar társadalmat a Felvidék problémáinak megvetésére tanította. Külsőleges Felvidék-szemléletükben Jókai és Petőfi természetes kifejezői voltak annak a közszellemnek, amely szerint a magyar társadalom sokáig igazodott e fontos és komoly történelmi és politikai táj felé, ha rajongott is történelmi emlékeiért és természeti bájaiért; Jókai a történelmi csillogást és szépséget hozta, Petőfi meg felvidéki útja közben, bármennyire belefelejtkezik is a szép sárosi és szepesi hegyek, a nehéz gömöri dombok csodálatába öntudatlanul, mégis minduntalan kijelenti: néki a Felvidékhez semmi köze, igazi otthona az Alföld, amelynek lakói büszkén és egyenesen emelik égnek fejüket és nem görnyedeznek, mint a hegyvidék aláztatós népe ...

Mintha ekkorra feledve lettek volna teljesen azok a magyar szabadságküzdelmek, amelyek java részét éppen felvidékiek vívták. De éppen ez bizonyítja a Felvidék magyar odaadását, egyetemességét, önzetlenségét: soha senkinek sem jutott a Felvidéken eszébe, hogy az ott lejátszódó magyar történelmi eseményekből (melyek táji jellege és gyökérzete ma már emberileg és szellemileg nyilvánvaló) valamilyen külön felvidéki táji öntudatot merítsen. Ezzel csak a tizenkilencedik század eleji szlovák romantika kísérletezett, midőn romantikus történelmi vágyait a szlovák hőroszokká formált felvidéki magyar történelmi személyiségek sorsának mesélésében élte ki; a soha nem tudatosult külön magyar felvidékiség viszont rögtön az egyetemes magyarság

oltárára adta legapróbb történeti hagyományát is; szinte túlságosan is önzetlenül fosztotta le róluk a külön felvidéki jelleget. Ez is egyik oka lett azután, hogy a felvidéki magyarság nehezen állhatott ellen, külön történeti tudat híján, a szláv nacionalizmus népi törekvéseinek.

S itt nem is annyira arra a délszlovenszói magyar peremvidékre kell gondolnunk, amelynek a középponti magyarsággal való közössége elvitathatatlan, mint inkább arra a magyarságra, amely már magán a tulajdonképpeni szlovák vidékeken, a hegyek között, az igazi és természetes Felvidéken él. Magától értetődő, hogy Galánta, vagy Érsekújvár magyar agrárvidéke alkalmas az öntudatos népi és gazdasági szervezésre és a magyar néphez annyira illő hallgatag ellenállás kifejtésére a föld és a nép természetes nyomatéka által, de ugyanilyen magától értetődő, hogy nem alkalmas külön felvidéki magyar tudat kialakítására. Ha ezek a vidékek a középső magyar agrárvidék közvetlen részesei és kiegészítői, úgy a keletebbre eső, a hegyek, dombok és síkságok találkozásánál álló Gömör esetében már más a helyzet. Itt már érezhető a felsőtiszai magyar életkör közelsége; érezhető, hogy a gömöri hegyek lábainál már kitárul az Alföld; de érezhető a keleti felvidéki városi és polgári, avagy a valódi felvidéki nemesi kultúra hatása is. Itt megy a legéjszakábbra a magyar népiség, Rozsnyónál, s itt alakult ki egy mély, gyökeres, kispolgári magyar városiaság, egy komoly és nehéz népi-városi kultúra, amelynek Rimaszombat és Rozsnyó ma sem szűnő élete a tanuságtétele. Ember és szellem szélesmozgású, tágasságra hajló, komoly és megfontolt; a magyarrá vált lutheranizmus külön szint ad a tájnak s Rimaszombat, Rozsnyó, Pelsőc és a többi gömöri helyek komoly és tudatos népisége a hegyekkel való érintkezés közben kétségtelenül kialakított évszázadok folyamán egy külön magyar népiségű felvidékiséget, amely minden nyomatékossága mellett sem idegen már a hegyek szellemétől, a közeli Kassa, Eperjes finomságaitól. Átmeneti föld ez s ez az átmeneti jelleg folytatódik aztán Kassáig — Kassáig, amely egyszerre északi, felvidéki város dómjával, palotasorával, finom és előkelő architektúrájával s gyűjtőhelye a szepesi, sárosi, zempléni, ruténföldi szellemi és politikai erőknek és szándékoknak már évszázadok óta, — a távoli, lebegő Pozsony nyugatiasságával szemben egy keleti magyarság őrhelye, amit Erdéllyel s az Alfölddel, a Tiszavidékkel való folytonos érintkezése is mutat; de Kassa egyben alföldies, magyar város is, széles nagy utcája tágasságot, nagy lélekzetet lehel és e túlfinomodott, nyugatiasán városias főutca láttakor is lehetetlen nem gondolnunk Debrecen hatalmas főutcájára és a többi nagy alföldi város hatalmas, hosszú piacutcaira, a magyar városiaság minden német városiaságtól eltérő megnyilvánulásaira. Kassa a kiindulópontja, de egyben örök szimbóluma is az egyetemes magyarság és a Felvidék találkozásának; középkori történetének gazdasági és művészeti részletei, majd meg Bocskay, Bethlen Gábor, Rákóczi György és II. Rákóczi Ferenc politikájában való szerepe mind ezt bizonyítja.

Nyugaton a Duna könyökénél az előreugró honti és nógrádi hegyek bizonyos akadályokat állítottak a magyar népiség és a nyugati Felvidék közvetlen kölcsönhatásai elé és itt a kölcsönösség elsősorban

eszmei s politikai. De keleten a magyar népiség messze felhúzódik az Alföld határvonalain észak felé s Rozsnyó, Rimaszombat, de legfőképpen Kassa a találkozóponatok. A felsőtiszai Kazinczy Ferenc erre felé találkozott az európai szellemmel és Kassáról kezdte a magyar irodalom újjítását. Ha Kassa a múltban politikai találkozóponat volt négy magyar táj, az Alföld, a keleti Felvidék, Erdély és a Ruténföld között, úgy később ellenállhatatlan erővel emelkedik szellemi jelentősége a többi városok fölé. A vidék itt kitárul és szelid átmenetekkel teli, és ha Szepes és Sáros, Gömör és Abaúj vidékeinek a végzetes felvidéki középponttalanság, hosszanti decentralizált táji alkat miatt olyan kevés a közük Pozsonyhoz, Komáromhoz, Érsekújvárhoz, vagy akár Zólyomhoz, Liptóhoz, Árvaéhoz, annál több közük van már földrajzi alkatuknál fogva is a középponti magyarsághoz. Történet és táj közösen munkálták azt a keleti felvidéki közszellemet, amely önzetlenül és odaadón volt az egyetemes magyarság részé; történet és táj kölcsönösen hatottak közre abban, hogy Eperjes még ma is a legszebb és legmagyarabb Városok egyike (keleti-szlovák népisége mellett is), és hogy a szepesi német eredetű városok példája szépen mulatja azt a magyar egyetemességet, amely minden más népiség ellenére is a magyar történeti városiaság, művészet és emberség olyan szép jelenségeit mutathatja föl; történelem és táj tették azt is, hogy a keleti szlovák nép teli van a magyar történelem örökével és hagyományaival szellemében, népművészetében egyaránt. Ez a történeti és irodalmi emlékekkel teli vidék más magyarságot mutat, mint például Érsekújvár, Komárom, avagy a közeli Gömör és egyben más felvidékiességet is. Ha rokon vonásai vannak kétségtelenül a nyugati Felvidékkel — amiben elsősorban is a mindent átható, de egyben a magyar történet s államiság hatásaival áthatott — szlovák népiség a részes, ez a keleti felvidékiesség mégsem érthető a déli magyar elemek közbeiktatása s jelentős magyar vérkeveredés, szellemi áthatás nélkül.

Ez a keleti vidék merev és kemény határokkal választódik el a nyugati Felvidéktől s közszelleme, történeti hagyománya, embersége is más, mint a nyugati Felvidék magyarjaié vagy szlovákjaié. Hákelet fölé Szepesig a táj dél felé nyíló, nyugat felől már más a helyzet. Ha keleten a szlovák népiség szellemén és népi kultúráján ma is uralkodik bizonyos magyar hatás, akkor viszont a nyugati Felvidéken a szlovák nép uralkodik korlátlanul. S ha egy pillanatra sem feledhetjük a Felvidék örök magyar voltát és részvételét történetünkben, egyben nem szabad elfelednünk a szlovák nép jelenlétét nemcsak a földön, de a szellemekben is, a magyar történet felvidéki szakaszainak intimebb, mélyebb, tájhoz kötöttebb részleteiben. A Felvidék középponttalan, tagolt, délre nyíló, de kelet-nyugati irányban csak nehezen, lazán összefüggő hegykoszorújának éppen a szlovák nép jelenléte ad egységes jelleget. S ez a jelenlét a felvidéki magyar emberséget, külön felvidéki magyarságot is döntően befolyásolta. Itt elsősorban is, mai szemmel nézve a dolgokat, arra a hatalmas vérkeveredésre kell gondolnunk, amely a Felvidéken végbement. A szlovák nép keleti és nyugati, vagy déli csoportjai sem maradhattak bőséges magyar vérkeveredés nélkül, de ugyan-

így a felvidéki magyar lényeg — amely különben sohasem volt oly határozottan körvonalozott, népileg alátámasztott, mint az erdélyi — szintén bőségesen telt meg szlovák vérrel. A határok itt szétválaszthatatlanok. Ne csak az újabb népmozgalmakra, az egyszerű szlovák nép dél felé vonulásaira, vagy a szlovák elemeknek a magyar középosztályba való újabb átemelődésére gondoljunk most. De gondoljunk arra, hogy a felvidéki eredetű magyar nemesség milyen hatalmas része hord szlovák nevet, s ha a név nem is jelent feltétlenül vérséget, mégis nyilvánvaló, hogy a magyar történetben való aktív szlovák részvétel a szlovák nép igen sok gyermekének a magyar nemesség egyetemességébe való emelkedését jelentette, annál is inkább, mivel ez a régi magyar nemesség nem volt sem ridegen elzárt kaszt, osztály, sem pedig nem volt benne semilyen faji, mai értelemben vett népi, nemzeti, nyelvi elhatároltság. Így a felvidéki nemesség lett a ma annyit emlegetett „hungarus“ gondolat élő példája. A szlovák néphez fűző számai nem szakadtak el s az ősi patriárkális közösséget, amely visszatükrözik akár a régi népi, akár a régi közép- és kismemesi hagyományokban, semmi nemzeti elhatároltság nem korlátozta. Ez a nemesség mintha ösztönösen is érezte volna a magyar nemzettel és állammal s egyben a szlovák néppel szemben fennálló kötelességeit. A vallás- és szabadságháborúk alatt az erdélyi fejedelmeknek, Thököly, II. Rákóczi Ferencnek készséges, bár nem egyszer számító híve volt és egyben készséges segítője a protestáns korszakban, mikor a cuius regio, illius religio a legutolsó kis faluban is érvényesült a szlovák nép vallási és szellemi nevelődése ügyének; nemcsak a nagyurak, élükön az eléggé nem méltányolt, nagyon művelt, okos és dús Thurzó-családdal, de a középnemesség is kész támogatója volt a kezdő szlovák irodalom első lépteinek. Nem véletlenül dicséri e korszak zártakor, a tizennyolcadik század elején, a nagy tudós Bél Mátyás, akiben szlovák népiség, latinos-magyaros-németes műveltség, európai felvilágosodás és magyar történeti érzület és hagyomány egyesült, a magyar nemesség e rendkívüli szerepét a szlovák szellem gondozása területén. A mechanikus szemlélettől óvakodnunk kell itten; mi sem lenne ártalmasabb, ha mai kategóriák szerint mérnénk a régi jelenségeket, ahogy erre főleg csehszlovák oldalról annyi példa van, úgy állítván be a Felvidéken a magyar történet, a magyar nemesség szerepét, mint rideg, kemény, önző faji- és osztályuralmat. Ha ez így lett volna, akkor a felvidéki nemesség hagyománya nem élne olyan mélyen a szlovák népi kultúrában és a szlovák nép sem állított volna Örök emléket népköltészetében akár a török elleni küzdelmeknek, akár pedig főképpen II. Rákóczi Ferenc harcainak. S ha valóban olyan úr lett volna felvidéki nemesség és nép, úr és paraszt között, akkor a legutóbbi időkig is a szét-szórta a szlovákok között élő magyarság nem tudná, nem beszélne szívesen a szlovák táji nyelvet, amelynek sok zamata, régies kedvessége a mai általános cseh hatások között nem egyszer éppen azoknak ajkán él, akik magyar nemzeti és politikai elhatároltságuk következtében idegenül állanak szemben a mai fejlődéssel s a régi, kifosztott úr szemérmességével, néha dacával nézik az új csehszlovák parvenü nacionalista alakulásokat.

A magyar történeti egyetemesség szempontjából tehát csak sajnálni lehet, hogy a múlt finomságai iránt olyan kegyeletlen, érzéketlen tizenkilencedik század nem tudta folytatni a szlovák nép aktív közreműködését a magyar történetben. A régi történeti együttélés, közös magyar-szlovák közszellem és hagyomány helyére kíméletlen nemzeti és nyelvi ellentét következett. Holott, mint elébb láttuk, a továbbfejlődés elemei adottak voltak, csak át kellett volna hangolni azokat az új korszak demokratikus követelményei szerint. Magyar és szlovák részről azonban kölcsönös merevséggel felelt ez a kor a régi közös otthon, a szűk anyaföld szükségleteire és intelmeire. Mindkét fél részéről merev nyelvi és nemzeti elhatárolódás lépett fel. Itt kétségtelenül közrejátszott az is, hogy a magyar történet e szakába egyre erőszakosabban szóltak bele kívülről jött idegen erők és érdekek. A tizenkilencedik század ideológiája a nyelvhez kötötte a nemzetiség fogalmát és mibenlétét; kivételt ez alól talán egyedül a szepesi németiség jelenthetett. A felvidéki problematikát természetesen végzetesen összebonyolította ez a szempont; nehéz volt jó magyarnak lenni ezután csupán érzés, de nem nyelv szerint. A felvidéki középnemesség, amely eddig igen sok esetben — mint ez a reformkorban ismételtén kiderült — nem tudott jól magyarul, minden tüzes és ellenzékieskedő magyarsága mellett is, úgy vonta le a helyzet következeit, hogy a magyarosítás ügye mellé állott. A magyarosítást önmagán kezdte és ha nem zárta is el magát teljesen a szlovák nyelvtől és népiségtől, kétségtelenül az eddigi szlovák nyelviség helyett a magyar nyelvnek adott elsőbbséget. Ebben ismét igen közrehatott az az egyetemességi, minden szeparatista, táji és provinciális politikai pártállástól mait szempont, amellyel a felvidéki nemesség, illetve a véle kapcsolatba jutott rétegek a Haza ügye iránt viseltettek. Mihelyt a Haza elsőrendű kelléke a magyar-nyelvűség lett, a felvidéki nemesség, a Haza iránt hűséggel viseltető szlovák műveltebb és jobb rétegek a Nép és a Haza egyre élesebb dilemmájában a Haza javára döntöttek. Viszont kívülről egyre jobban áradt befelé a szláv népi hatás, amely a Nép és a Haza fogalmát ellentétbe állította egymással és a Felvidéken különös erővel élő történeti tradicionalizmus helyére a szláv népi természetjognak a magyar történeti joggal ellentétbe állított fogalmait akarta ültetni. E dilemmák között a felvidéki magyarság, vagyis ez a tizenkilencedik századbeli magyarból, szlovákból, németből kialakult művelt, nagy hagyományú, de népi alapzat nélküli réteg, egyre vágyakozva fordult a mentő magyar egyetemesség felé. A régi egyetemes haza-fogalom bizonyos alábbszállott megnyilvánulásai észlelhetők így azokban a magyarosító törekvésekben, amelyek a szlovák nacionalizmust ellensúlyozni akarták, vagyis jobban mondva idegen, elébb orosz, majd meg cseh hatásokat sejtettek ezen nacionalizmusnak a magyar történeti joggal szembeálló mozgalmában.

Ezek a merev újkori nacionalista kategóriák kétségen kívül hozzájárultak ahhoz, hogy az eddig olyan harmonikus felvidéki földön egyre élesebb lett a határainkon kívüli erők által szított és nekik kedvező hasadás; maga a kor is érzéketlen volt az ilyen finom és bonyolult problémák iránt, és a hanyatló nemzedékek nem vették észre, mennyire

szükséges lett volna e folyamatot megállítani. Ezen kétségtelenül sokat segíthetett volna egy magyart, szlovákot, németet egyesítő szűkebb táji, de azért az egyetemes magyar politikai gondolatba fogózó felvidéki öntudat. De miért is kívánunk ma a közelmúlttól ilyent, ha ez magával a sokkal erősebb erdélyi gondolattal szemben is idegenül állott? Viszont a bomlást kétségtelenül feltartóztathatta volna egy olyan külön felvidéki tudat, amely a szlovák népnek továbbra is megfelelő, a korhoz illő helyet biztosít az egyetemes magyar állami és történeti közösségen belül; a kívülről ható erők jó része így szellemileg semlegesített volt. A szlovák nacionalizmus állandó fájdalma volt, hogy nemesség és felsőbb középosztály nélkül maradt, mivel ez a magyarság javára optált, nemcsak a nagyobb konjunktúra miatt, de inkább a történelmi és a társadalmi hagyományok nyomán s e fájdalommal vannak teli a nagy szlovák regényírók, Szvetozár Hurbán-Vajanskynak regényei. Viszont e váltó kor megtalálja a maga felvidéki magyar hangját is; Mikszáth Kálmán írásaiban utoljára csillan fel ez a csodálatos régi világ, a magyarok, szlovákok, németek közös világa; a társadalom és az emberi élet jelenik meg előttünk, nemcsak csillogásában, de fájdalmaiban és bajaiban, tragikus realizmusában, sokkal több mélységgel és felvidéki talaj szerűséggel, mint Jókainál. Ha ma a Felvidék az ő szellemi sorsán töprengő fájdalommal látja, hogy az új magyar irodalomban Erdély mögött lemaradt, arra kell gondolnia, hogy az a táj már örök érvénnyel jelentkezett a maga mondhatatlan, bontatlan régi varázsával, valóságával és eszményiségével, bővülő emberségével és természetességével Mikszáth írásaiban, azéban a Mikszáthéban, aki nélkül nyilván alig lehetne új népiesség, új felvidéki irodalom...

Ilyen erők munkálták a Felvidék szellemi helyzetét. Ilyen történeti és emberi erők hatottak tovább, minden romlás ellenére is a mai állapotok felé. Így alakult azzá a felvidéki ember is, nagy történeti erők tükrözésében és mégis kissé oldalt állva, ami lett s amivé földje, ez a lágy, átolvadó, önzetlen, becsületes, művelt föld alakította. A kemény föld hátán, a sűrke ég alatt élő felvidéki ember kemény és ellenálló, realista és az élet apró valóságainak értékét sokra értékelő. De mintha nem tudná eléggé munkálni önmagát, mintha lágy lenne egyben s túl könnyen önátadó, érdekeire eléggé nem ügyelő, túlságosan becsületes és túlságosan szolid. Mindenesetre az új történeti kor a régi nemesi-gentry időszak némely visszásságaival szemben kidolgozta a reális vonásokat. A délre tekintő, délről szellemi és politikai indítást váró közműveltség a világháború előtti idők nagy kultúrszomjával szemben mintha kissé elhanyagolt volt, de annál nagyobb helyet foglalt el a mindennapi valóságok munkálata, annál jobban tört előre a népi-szociális gondolat. Mindez azonban világos következménye a Felvidék egyetemes magyar hivatásának, amely a csehszlovák időkben sem szünetelt. E földet alkata hosszanti, nyugat-keleti irányúvá tette és most, hogy a déli hatásoktól erővel elzárattott, annál inkább fordult Európa felé. S ha ez a mostani felvidéki európaiság zavarokkal volt teljes, ebben nem a föld és gyermekei a hibásak, hanem az egyetemes európaiság zavaros helyzete. A Felvidék európaisága mégis töretlen;

ez a föld volt soká Magyarország legműveltebb földje, a magyar európaiság valóságos otthona, amelytől — Kazinczy a példa — annyit tanulhattak a legigazabb és leeurópaibb magyarok. Élénk rezonanciája, felvevő és nevelő készsége évszázadok óta oda emelte ezt a tájat, hogy városai, emlékei, vidékei által a legszebb magyar európaiság tanító-mestere legyen. Egyetemes szándékai, délre való tájulása, elnyújtott nyugat-keleti helyzete már alkatánál fogva azzá teszik. S talán még otthona lehet a rajta élő három nép, magyar, szlovák és német békés összefogása, megértése által egy olyan új magyarságnak is, amelyet népek, nyelvek, nemzetek ellentéte fölött mégis csak a kárpáti népek közössége vezet, s amely, ha nem méltatlan a régi Hungária egyetemes emberi és történeti örökségéhez sem, egyben tudja és munkálja a megváltozott új idők követelményeit is, az egymásra utalt, közös múltú, egy földön élt népek érdekeit, szellemét, szükségleteit. De mindehhez vissza kell találni az ősi földhöz és meg kell fogadnunk intéseit, amelyeket az ott élő népek sorsa, öreg házak, régi templomok, süppedt temetők, szomorú falvak, bölcs hegyek közvetítenek felénk.

GOGOLÁK LAJOS